

Henrik-Riko Held*

Izvorni znanstveni rad
UDK 347.53:347.232](37)
DOI: <http://doi.org/10.25234/pv/8294>
Rad primljen: 4. ožujka 2019.
Rad prihvaćen: 2. travnja 2019.

RAZVOJ KONCEPTA NEOPRAVDANOG OBOGAĆENJA U RECEPCIJI RIMSKOG PRAVA

Sažetak: Autor u radu analizira razvoj neopravdanog obogaćenja, odnosno stjecanja bez osnove, kao općeg i samostalnog izvora obveze. Iako takav koncept nije postojao u rimskom pravu, određene rimske tužbe uvelike su korištene u formativnom razdoblju srednjovjekovne civilistike i kanonistike, kao i u naknadnoj recepciji rimskog prava u ovom kontekstu. Na tom temelju i suvremene teorijske analize te sudska praksa nerijetko posežu za rimskom pravnom terminologijom u kontekstu neopravdanog obogaćenja (kondikijski i verzijski zahtjevi, *condictio*, *actio de in rem verso*, itd.). Analizom se nastoji dati doprinos potpunijem i ispravnijem razumijevanju povezanosti rimskih tužbi s oblikovanjem koncepta neopravdanog obogaćenja, a samim time i njihovoj relevantnosti u suvremenom kontekstu. Radi toga najprije se obrađuje opći razvoj u srednjovjekovlju, a nakon toga dvije temeljne novovjekovne razvojne tendencije, jedna vezana za francusko pravo u kojemu je u razvoju koncepta neopravdanog obogaćenja važniju ulogu imao verzijski zahtjev (*actio de in rem verso*) te druga vezana za njemačko pravo, koja počiva na rimskim kondikijskim zahtjevima (*condictiones*). Uz to, analiziraju se i engleski *common law* te ugarsko privatno pravo kao primjeri sustava koji izvorno nisu bili snažnije povezani s rimskim pravom u području koje je predmet analize, ali su se naknadno reformirali pod njegovim utjecajem, i to prvenstveno uz pomoć sustava snažnije oblikovanih na temelju rimskih kondikijskih zahtjeva. Naposljetku se donose zaključci vezani za opću prisutnost rimskog prava u razvoju koncepta neopravdanog obogaćenja i u njegovim suvremenim inačicama te za optimalnost sustava koji autentičnije počivaju na rimskim izvorima.

Ključne riječi: *neopravdano obogaćenje, stjecanje bez osnove, condictio, actio de in rem verso, rimsko pravo, recepcija rimskog prava*

* Dr. sc. Henrik-Riko Held, docent, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska. Adresa e-pošte: henrik.riko.held@pravo.hr. ORCID: orcid.org/0000-0002-6217-2655.

1. UVOD**

Jedan od središnjih problema vezan za neopravdano obogaćenje, odnosno stjecanje bez osnove,¹ jest njegova uspostava i formulacija kao općeg i samostalnog izvora obveza. Naime, iako je rimsko pravo bez ikakve sumnje temelj i glavni terminološki i konceptualni okvir za navedeno područje, ipak ono ni u jednom razdoblju svojeg postojanja nije poznavalo opći i apstraktni koncept neopravdanog obogaćenja kao samostalnog izvora obveze.² Uostalom, to je u skladu s nesklonošću rimskih pravника prema apstraktnim konceptima te načelnoj usmjerenosti rimskog prava na pitanja konkretne pravne zaštite.³ U području koje se u naknadnom razvoju počelo povezivati s konceptom neopravdanog obogaćenja najvažnije rimske tužbe bile su klasična *condictio*, odnosno različite *condictiones* Justinijanova prava, a uz njih i *actio de in rem verso* te u određenoj mjeri *actio negotiorum gestorum*.⁴ Kako će se vidjeti iz analize koja slijedi, kondikcijski zahtjevi bili su najvažniji element pri oblikovanju koncepta neopravdanog obogaćenja.

Što se tiče same kondikcijske zaštite, nesporno je kako je ona u svakom razdoblju svojeg postojanja u rimskom pravu imala određeni metajuridički sadržaj, koji je dijelom upućivao na *raison d'être* u pozadini pojedinih tužbi, i koji je u određenoj mjeri mogao doprinijeti oblikovanju koncepta neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog temelja obveze. Tako se u najstarijem obliku kondikcijske zaštite, legisakciji *per condictionem*, to očitovao u oblikovanju njezine primjene s obzirom na rimske koncepte vezane za *fides* i ono što se smatralo pravednim, *iustum*, te na određene analogne postupke u drugim pravnim područjima.⁵ U klasičnoj *condictio* u sklopu formularnog postupka očitovao se nastavak takvog interpretativnog koncipiranja kondikcijske zaštite, uz referiranje na određene stoičke koncepte pravičnosti.⁶ Naposljetku, postklasični koncept pravičnosti (*aequitas*) ostvario je snažan utjecaj na koncepciju kondikcijske zaštite u Justinijanovoj kodifikaciji.⁷

Razvoj u rimskom pravu bio je temelj za nastanak neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze koji se dogodio u europskoj srednjovjekovnoj civilističkoj i kanoni-

** Ovaj rad je nastao u okviru znanstvenog projekta *Novi hrvatski pravni sustav* Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za 2017.

1 U ovom radu koristi se termin neopravdano obogaćenje kao najprikladniji prijevod postojećih termina u pravnim sustavima čiji je povijesni razvoj predmet dijela analize (*enrichissement sans cause*, *arricchimento senza causa*, *ungerechtfertigte Bereicherung*, *unjustified enrichment*). Više o terminologiji u tom području u Held, H.-R., *Neki problemi suvremenog uređenja stjecanja bez osnove*, Hrvatska pravna revija 13 (2015), str. 13. *sqq.*, str. 14. *sq.*

2 Za više vidjeti Zimmerman, R., *The Law of Obligations*, Cape Town, 1992., str. 834. *sqq.*, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

3 Za više o apstraktnosti u rimskom pravu vidjeti Schulz, F., *Prinzipien des römischen Rechts*, Berlin, 2003., str. 27. *sqq.*

4 Među poznate kondikcijske zahtjeve Justinijanova prava korištene u srednjovjekovnoj obradi i naknadnoj recepciji spadaju *condictio indebiti*, *condictio causa data causa non secuta*, *condictio ob turpem vel iniustam causam*, *condictio sine causa*, *condictio ob causam finitam* itd. (cf. Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 857. *sqq.*). Za *actio de in rem verso* vidjeti *ibid.* str. 878. *sqq.*, a za *actio negotiorum gestorum* *ibid.* str. 875. *sqq.*

5 Za više vidjeti Held, H.-R., *Podrijetlo postupka legis actio per condictionem*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 67, 2 (2017), str. 197. *sqq.*

6 Za više vidjeti Wollschläger, C., *Das stoische Bereicherungsverbot in der römischen Rechtswissenschaft*, u: Behrends, O. et al. (ur.), *Römisches Recht in der europäischen Tradition*, Ebelsbach, 1985., str. 41. *sqq.*

7 Za postklasični koncept pravičnosti (*aequitas*) i njegov utjecaj na pravo cf. Petrak, M., *Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere. Konstantinovo shvaćanje pravednosti u suprotnosti s klasičnim rimskim pravom*, *Latina et graeca*, nova serija 24 (2014), str. 39. *sqq.*

stičkoj doktrini te u naknadnom razvoju. Pritom su nastale dvije različite razvojne tendencije. Jedna je vezana za francusko pravo i srodna uređenja, u kojima važniju ulogu ima *actio de in rem verso*, dok je od kondikcija istaknuta jedino *condictio indebiti*. Druga je vezana za njemačko pravo i njemu srodne sustave, a u tim uređenjima snažnije je prisutan cjelokupni rimski kondikcijski sustav. Nakon prikaza nastanka i razvoja tih sustava, analizira se i englesko *common law* uređenje te ugarsko privatno pravo, to jest privatno pravo Tripartita, u svojem važenju u dijelovima Habsburške Monarhije te u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, uključujući i određene hrvatske krajeve. U navedenim uređenjima se unatoč izostanku izvorne snažnije veze s rimskim pravom u ovom području u tijeku razvoja može primijetiti njegov naknadni utjecaj. Navedena analiza na taj način nastoji dati temeljni pregled najvažnijih smjerala razvoja uređenja neopravdanog obogaćenja u europskim obveznopравnim sustavima.⁸ Time se nadamo doprinijeti potpunijem i ispravnijem razumijevanju prisutnosti različitih rimskih tužbi u razvoju koncepta neopravdanog obogaćenja, kao i njihovoj terminološkoj i konceptualnoj prisutnosti u suvremenom pravu.⁹

2. OPĆI RAZVOJ U CIVILISTIČKOJ I KANONISTIČKOJ DOKTRINI TE U RECEPCIJI RIMSKOG PRAVA

Proces oblikovanja neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze u srednjovjekovnoj obradi i naknadnoj recepciji rimskoga prava može se analizirati s dva razvojna aspekta. Jedan se odnosi na konkretizaciju općeg pravila o zabrani obogaćenja jedne osobe na teret druge iz rimskog prava (rimsko pravno načelo vezano za fragmente D. 12, 6, 14 (Pomp. 21 ad Sab.): *Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletioem*.¹⁰ i D. 50, 17, 206 (Pomp. 9 ex var. lect.): *Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletioem*.¹¹), a drugi na primjenu pojedinih tužbi iz rimskog prava u ovom području.

Važan doprinos ovoj materiji dao je Jan Hallebeek.¹² Taj autor smatra kako se načelo o zabrani obogaćenja na teret drugog u srednjovjekovnom kontekstu razvilo najprije u okvirima

8 Za opći pregled uređenja u europskim zemljama vidjeti Bar, C. von; Swann, S. (ur.), *Unjustified Enrichment (PEL Unj. Enr.)*, München, 2010., str. 93. sqq. Za više o uređenju posebno u istočnim europskim zemljama vidjeti Łętowska, E., *Unjust Enrichment in Eastern European Countries*, u: Caemmerer, E. von; Schlechtriem, P. (ur.), *International Encyclopedia of Comparative Law 10*, Tübingen, 2007., poglavlje 4, str. 3. sqq. Valja napomenuti kako nizozemski građanski zakonik, iako izvorno temeljen na francuskom uzoru, danas ipak sadrži opće pravilo kojim uređuje neopravdano obogaćenje u čl. 6:212. Više o nizozemskom uređenju i njegovoj povijesti u Snijders, W., *From Pomponius to Article 6:212 Dutch Civil Code-The Vicissitudes of a Tradition*, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006.), str. 391. sqq.; Hartkamp, A. S., *Unjust Enrichment alongside Contracts and Torts*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 25. sqq.; Schrage, E., *The Law of Restitution: The History of Dutch Legislation*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 323. sqq.; Schrage, E., *Unjustified enrichment. Recent Dutch developments from a comparative and historical perspective*, *Netherlands International Law Review* 46, 1 (1999), str. 57. sqq.

9 Uz određene relevantne europske pravne sustave čiji se razvoj analizira u ovom radu, za prisutnost kondikcijskih i verzijskih zahtjeva u hrvatskoj teoriji i sudskoj praksi više u Held, H.-R., *Kondikcijski i verzijski zahtjevi de iure condito*, *Pravo u gospodarstvu* 54, 6 (2015), str. 1343. sqq.

10 U prijevodu: Po prirodi je pravično da se nitko ne obogati na teret drugoga.

11 U prijevodu: Po prirodnom pravu je pravično da se nitko ne obogati protupravno na teret drugoga.

12 Posebno u Hallebeek, J., *Developments in Mediaeval Law*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin 1999., str. 59. sqq., u nešto suženom obliku u Hallebeek, J., *The condictio as enrichment action in twelfth and thirteenth century legal scholarship*,

teologije i kanonskog prava.¹³ U tom smislu navedeno pravilo proizlazilo bi iz zabrane krađe, koja je biblijski izražena kao pravilo *non furtum facies*.¹⁴ Na tom temelju je u teologiji svetog Augustina bilo ustanovljeno pravilo prema kojem nije moguće odriješanje od grijeha ako počinitelj nije izvršio restituciju koja je vezana za taj grijeh.¹⁵ Ovo pravilo je našlo svoj konkretni izraz i u srednjovjekovnom kanonskom pravu, što se može vidjeti u zbirkama *Decretum Gratiani* iz prve polovine 12. st. i *Liber Sextus* iz 1298.¹⁶

U teološkom kontekstu, sveti Toma Akvinski je nadovezano na navedeno u 13. st. razvio posebnu restitucijsku teoriju.¹⁷ U drugom dijelu druge knjige njegova kapitalnog djela *Summa Theologica*, *questio* 62 je tako u potpunosti posvećena restituciji.¹⁸ *Articulus* 6 navedene *questio* bavi se obvezom povrata te navodi da ona postoji dok god stvar jedne osobe postoji u imovini druge.¹⁹ U navedenom tekstu spominje se *iustitia commutativa*, komutativna pravednost, što je očita referenca na Aristotelove koncepte pravednosti, koji se dovode u vezu i s rimskim pravom.²⁰ Na taj način je u okvirima srednjovjekovne teološke misli i kanonskog prava oblikovana posebna restitucijska teorija, koja se zasnivala na Svetom pismu i Aristotelovim konceptima pravednosti.

U srednjovjekovnoj civilističkoj teoriji također se počinje razvijati srodno restitucijsko načelo, ali u užim okvirima rimske pravne tradicije.²¹ Tu je riječ o preuzimanju već spomenutih Pomponijevih fragmenata iz *Digesta*. Oni ustanovljuju pravilo prema kojem je obogaćenje jedne osobe na teret druge u suprotnosti prirodi i prirodnom pravu. Pritom je fragment D. 50, 17, 206 (Pomp. 9 ex var. lect.) još u Justinijanovoj kodifikaciji stavljen na rang općeg načela, s obzirom na to da je bio svrstan pod titul *De diversis regulis iuris antiqui*. S druge strane, D. 12, 6, 14 (Pomp. 21 ad Sab.) se pojavljuje u konkretnim okvirima kondicije kod *indebiti solutio*, i to kao iznimka od obveze povrata (neposredno prije ovog fragmenta, u D. 12, 6, 13, 1 (Paul.

Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 63 (1995), str. 263. *sqq.*, te Hallebeek, J., *Unjust enrichment as a source of obligation. The genesis of a legal concept in the European ius commune*, *Restitution Law Review* 10 (2002), str. 92. *sqq.*

13 Cf. Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1995), str. 264.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 59. *sq.* i Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 93. i 97.

14 Vidjeti EXOD. 20, 15.

15 Tako sv. Augustin u EPIST. 153, 20 navodi sljedeće: *Si enim res aliena, propter quam peccatum est, cum reddi possit, non redditur, non agitur poenitentia, sed fingitur: si autem veraciter agitur, non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum; sed, ut dixi, cum restitui potest (u prijevodu: Ako dakle tuda stvar, zbog koje je zgriješeno, nije vraćena iako je njezino vraćanje moguće, nije izvršeno pokajanje, nego je fingirano; ako se pak iskreno izvrši pokajanje, ne odriješuje se grijeh ako se ne izvrši povrat; ali, kako sam rekao, ako je povrat moguć).*

16 Vidjeti *Decretum Gratiani* C. XIV, q. VI, c. I, gdje je na samom početku preuzeto praktički identično pravilo koje iznosi sv. Augustin u neposredno prethodno citiranom odlomku, te *Liber Sextus* V, 13, 4, gdje se nalazi *regula iuris* koja glasi: *Peccatum non dimittitur, nisi restituatur ablatum* (u prijevodu: Grijeh se ne odriješuje, ako nije obavljena restitucija) (cf. Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 60, bilj. 3). Više o zbirci *Decretum Gratiani* u Rambaud-Buhot, J., *Gratian, Decretum of (Concordia discordantium canonum)*, u: Halfmann, J. (ur.), *New Catholic Encyclopedia* 6, Detroit, 2003., str. 420.–422, a o *Liber Sextus* u Boyle, L. E., *Liber Sextus*, u: Halfmann, J. (ur.), *New Catholic Encyclopedia* 8, Detroit, 2003., str. 536.

17 Cf. Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 97.

18 Vidjeti SUMMA II-II, q. 62. Za više o pravu općenito u djelu sv. Tome Akvinskog vidjeti Obiwulu, A., *Tractatus de legibus in 13th Century Scholasticism*, Münster, 2003., str. 178. *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.

19 SUMMA II-II, q. 62., art. 6.

20 Cf. o tomu Coing, H., *Zum Einfluß der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des römischen Rechts*, ZRG-RA 69 (1952), str. 24. *sqq.*, str. 41. *sq.*; Wollschläger, *op. cit.* u bilj. 6, str. 43.

21 Tako Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1995), str. 264. *sq.*; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 94. *sqq.*; te detaljnije u Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 60. *sqq.*

10 ad Sab.) nalazi se pravilo prema kojemu pupil nije mogao potraživati natrag zajam koji je vratio nakon dorađlosti, a koji je bio dobio za vrijeme nedorađlosti te je zbog toga taj zajam bio nevaljan). Međutim, u glosatorskom razdoblju jedna anonimna predakurzijevska *glossa interlinearis* na D. 12, 6, 14 (Pomp. 21 ad Sab.) upućuje na to da navedena zabrana obogaćenja na teret drugog ne treba funkcionirati samo kao temelj za nedostupnost tužbe u konkretnom slučaju, već i kao opravdanje za tu tužbu.²²

Navedene dvije razvojne tendencije, jedna u kanonskopravnom i druga u civilnopravnom području, navodi se, ujedinjaju se u kasnom španjolskom skolasticizmu, odnosno u poznatoj školi iz Salamanke u šesnaestom stoljeću.²³ Teorijska razrada restitucijskog prava te škole predstavlja temelj za prirodnopravni koncept zabrane obogaćenja jedne osobe na teret druge koji se pojavljuje u djelu Huga Grotiusa (1583.–1645.).²⁴ Tek se kod njega navedeni koncept može smatrati samostalnim i općim izvorom obveze.

U svakom slučaju prema navedenom, ključan i temeljni element u razvoju neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze pripisuje se srednjovjekovnoj teologiji i kanonistici. Možemo se složiti da je njihov doprinos općem konceptu neopravdanog obogaćenja u europskim privatnopравnim sustavima nesporan. Međutim, smatramo da se kao primaran treba istaknuti upravo utjecaj rimskog prava. To je najprije vidljivo u kontekstu navedenih Pomponijevih sentenci, koje su u srednjovjekovlju figurirale kao vrlo jasna formulacija zabrane obogaćenja na teret drugog. Ne samo da su te sentence očito starije od srednjovjekovnog oblikovanja restitucijske teorije, nego je pritom vidljiv utjecaj rimskog na kanonsko pravo, a ne obrnuto. Tako, primjerice, već spomenuti *Liber Sextus* sadrži sljedeće načelo u V, 13, 48:

*Locupletari non debet aliquis cum alterius iniuria, vel iactura.*²⁵

U navedenom se iščitava zabrana obogaćenja na teret drugog sadržajno i formulacijski očito temeljena na spomenutim Pomponijevim sentencama. Zbog toga se može reći da u konceptualnom i strukturalnom smislu neopravdano obogaćenje kao opći i samostalni izvor obveze u bitnome proizlazi iz rimskog prava. Utjecaj srednjovjekovnih teoloških i kanonskopравnih koncepata može se vrjednovati na sličan način kao utjecaj rimskih religioznih predodžbi, stoičke filozofije ili helenističkog i kršćanskog koncepta *aequitas* na kondikcijsku zaštitu u različitim razdobljima njezina razvoja unutar rimskog prava, što je već naznačeno u uvodu. Drugim riječima, ti koncepti predstavljaju metajuridički sadržaj i opravdanje jednog u bitnome autonomnog privatnopравnog instituta. Kao bitan nov doprinos može se istaknuti vrjednovanje i formulacija neopravdanog obogaćenja kao konceptualno samostalnog izvora obveze.

Osim u pogledu načela zabrane obogaćenja na teret drugog, utjecaj rimskog prava vidljiv je i u pogledu rimskih tužbi koje su se u srednjovjekovnoj i naknadnoj doktrini predlagale u

22 Vidjeti Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 64. *sq.*

23 Vidjeti Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 97.

24 U tom smislu Feenstra, R., *Die ungerechtfertigte Bereicherung in dogmengeschichtlicher Sicht*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 29 (1972), str. 289. *sqq.*, str. 293., te Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 98. *sq.* Za više o konceptu neopravdanog obogaćenja kod Grotiusa i njegovu utjecaju na rimsko-nizozemsko pravo vidjeti posebno Feenstra, R., *Grotius' Doctrine of Unjust Enrichment as a Source of Obligation: Its Origin and Its Influence in Roman-Dutch Law*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 197. *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.

25 U prijevodu: Nitko se ne smije obogatiti uz povredu tuđih prava ili na tuđi teret.

kontekstu neopravdanog obogaćenja *in statu nascendi*. Tu najprije treba istaknuti *condictio*. Ta je tužba na temelju tumačenja D. 12, 1, 32 (Cels. 5 dig.), poznatog i kao *lex Si et me et Titium*, upotrebljavana kao tužba za povrat imovine koju je jedna osoba neutemeljeno stekla na teret druge.²⁶ Osim toga, na temelju konstitucije C. 4, 26, 7, 3 (Imp. Diocl. et Maxim.), *actio de in rem verso* također se počela smatrati općom tužbom kojom se sankcionira obogaćenje jedne osobe na teret druge. Pritom se za nju koristio naziv *actio utilis de in rem verso*.²⁷ Uz to, glosator Martinus Gosia (cca 1120.–1160.) je na temelju fragmenta D. 3, 5, 5, 5 (Ulp. 10 ad ed.) pokušao ustanoviti *actio negotiorum gestorum utilis* kao opću tužbu kojom bi se sankcioniralo obogaćenje jedne osobe na teret druge.²⁸ Pokušaj ustanovljavanja opće tužbe, utemeljene na konceptu pravednosti, koja pritom ne odgovara u potpunosti izvorima rimskog prava, mogao bi se pripisati Martinovoj sklonosti načelima pravičnosti.²⁹ Tomu se usprotivio Bulgarus de Bulgarinis (umro cca 1165.),³⁰ kao i ostali glosatori te navedeno rješenje nije bilo prihvaćeno ni u Akurzijevom kapitalnom djelu *Glossa Magistralis seu Ordinaria* iz sredine 13. st.³¹ *Negotiorum gestio* je u europskoj pravnoj misli i praksi tako (p)ostala zasebni pravni institut, nevezan usko za stjecanje bez osnove, odnosno neopravdanu obogaćenje.^{32,33}

U kasnijem razvoju, glede čega se posebno može istaknuti *usus modernus pandectarum* u 17. i 18. st., prvenstveno se u kontekstu opće tužbe iz neopravdanog obogaćenja spominju *actio de in rem verso* te *condictio*.³⁴ Međutim, pritom valja istaknuti kako je *actio de in rem verso* u kontekstu neopravdanog obogaćenja dosta promijenjena u odnosu na svoju izvornu svrhu i karakter. U izvornom obliku ova tužba je sankcionirala obogaćenje koje je stekao *pater familias* radnjom roba ili sina obitelji, a u postklasičnom pravu i radnjom neke druge osobe te je u svakom slučaju kod te tužbe bila riječ o trostranim pravnim odnosima. Tek se u naknadnom razvoju, točnije u 18. st., izgubila potreba postojanja posrednika u obogaćenju, te je *actio de in rem verso* postala tužba primjenjiva u dvostranim odnosima.³⁵ Što se tiče izmjena u koncepciji ove tužbe u recepciji rimskog prava, valja napomenuti i kako se u određenim slučajevima primjene koje je poznao *usus modernus pandectarum* smatralo da *actio de in rem verso* može

26 Vidjeti Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 874.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1995), str. 265.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 95. U pravnoj znanosti petnaestog stoljeća za ovu tužbu, osim termina *condictio* koristio se i termin *actio in factum ex aequitate* (vidjeti Hallebeek, J., *Some remarks concerning the so-called Condictio Iuventiana* (D. 12, 1, 32), *Revue internationale des droits de l'antiquite*, 3e série, tome 32 (1985), str. 247. *sqq.*, str. 265. i Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 96.).

27 Vidjeti Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 878. *sqq.*, posebno str. 880. *sq.*, te Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 95.

28 Vidjeti Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1995), str. 264; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 66.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 95.

29 Za više o tom glosatoru vidjeti Kantorowicz, H.; Buckland, W., *Studies in the Glossators of Roman Law*, Aalen, 1969., str. 86. *sqq.*

30 Bulgarus je kao strogi pobornik *ius strictum* i inače poznat po suprotstavljenosti Martinovim sklonostima pravičnosti. Za više o Bulgaru vidjeti Kantorowicz i Buckland, *op. cit.* u bilj. 29, str. 68. *sqq.*

31 Cf. Feenstra, *op. cit.* u bilj. 24 (1972), str. 298.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1995), str. 265.; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 95. Općenito o konceptu neopravdanog obogaćenja kod Akurzija u Coing, H., *Zur Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung bei Accursius*, ZRG-RA 80 (1963), str. 396. *sqq.*

32 Za pregled navedenog razvoja vidjeti Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 433. *sqq.*, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

33 Martinova teza, inače vezana za Ulpijanov fragment D. 3, 5, 5, 5 (Ulp. 10 ad ed.), ipak jest izvršila određen utjecaj na kasnije teoretičare, kao što su bili Petrus de Bellapertica (cca 1230.–1308.), Cinus de Pistoia (cca 1270.–1337.) i Jacobus Cuiacius (1522.–1590.). Preko Charlesa Dumoulina (1500.–1566.) i Roberta Josepha Pothiera (1699.–1772.), ovaj utjecaj je vidljiv i u francuskom te u nizozemskom građanskom zakoniku. Naime, u njima je graditelju zgrade u dobroj vjeri na tuđem zemljištu dopuštena tužba kojom može zahtijevati obogaćenje koje je stekao vlasnik zemljišta (Feenstra, *op. cit.* u bilj. 24 (1972), str. 298).

34 Vidjeti Feenstra, *op. cit.* u bilj. 24 (1972), str. 299. *sq.*; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 93.

35 O tomu više Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 881. *sqq.*, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

predstavljati i pravno sredstvo *in rem*. Drugim riječima, njome se moglo sankcionirati i obogaćenje nastalo u odnosu na stvar, a ne konkretnu osobu, te se onda kao tuženik mogao javiti svakodobni vlasnik stvari.³⁶

Međutim, *condictio* je u svim svojim pojavnostima ipak imala središnji i najvažniji položaj u kontekstu neopravdanog obogaćenja u recepciji rimskog prava. Razlog tomu je najvjerojatnije apstraktnost kao njezina temeljna karakteristika još iz rimskog prava, na temelju koje je bila primjenjiva u raznim okolnostima.³⁷ Stoga ne čudi da je još Jacobus de Ravanis (cca 1230.–1296.) na temelju Celzova fragmenta D. 12, 1, 32 (Cels. 5 dig.) uspostavio *condictio sine causa ex aequitate* kao svojevrsnu opću tužbu.³⁸ Različite *condictiones* iz Justinijanova prava bile su prisutne i u *usus modernus pandectarum*.³⁹ Tako Leyser izrijekom potvrđuje navedeni Ravanisov stav, time što navodi da je na temelju citiranog Celzova fragmenta moguća *condictio* ili *actio utilis de in rem verso*.⁴⁰

Može se reći kako je u kontekstu različitih korištenih rimskih tužbi *condictio* u svim svojim oblicima bila najstarije i najvažnije sredstvo, koje se smatralo najpovezanim s citiranim Pomponijevim sentencama, odnosno rimskim načelom o zabrani obogaćenja na teret drugog.⁴¹ Zbog toga bi se stvaranje koncepta neopravdanog obogaćenja moglo promatrati kao inverzija rimskih kondikcija, odnosno ekstrapolacija biti njihove primjene i uzdizanje toga na razinu samostalnog izvora obveze. U tom smislu bi se moglo reći kako su na određeni način pojedini slučajevi primjene klasične *condictio*, odnosno različite justinijanovske *condictiones*, konceptualno objedinjene u jedinstven teorijski pravni institut. Međutim, kako je već napomenuto u uvodu, na temelju analiziranog razvoja u teoriji i praksi ipak su nastala dva bitno različita uređenja na europskom kontinentu. Njihov razvoj, kao i utjecaj rimskog kondikcijskog sustava na neka uređenja koja izvorno nisu imala vezu s rimskim pravom u tom pogledu, predmet je analize koja slijedi.

3. RAZVOJ VEZAN ZA FRANCUSKO PRAVO I SRODNA UREĐENJA

Za potpunije razumijevanje razvoja neopravdanog obogaćenja u francuskom pravu i srodnim uređenjima potrebno je ukratko prikazati razvoj vezan za značenje pojma *causa* i njegovu relevantnost u prijenosu vlasništva. Općenito govoreći, taj pojam je imao različita značenja u rimskom pravu.⁴² U kontekstu ove analize bitna su dva, i to *causa* kao pravni temelj i *causa* kao

36 Cf. *Ibid.*, str. 882.

37 Cf. Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 835. *sqq.*

38 Vidjeti Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (1999), str. 66; cf. Feenstra, *op. cit.* u bilj. 24 (1972), str. 300.

39 Vidjeti za *condictio ob turpem causam* Leyser, A., *Meditationes ad Pandectas 3–4*, Leipzig, 1776., str. 71 *sqq.* (Spec. CXLVII), za *condictio indebiti* *ibid.*, str. 80. *sqq.* (Spec. CXLVIII), za *condictio furtiva* *ibid.*, str. 94. *sqq.* (Spec. CXLIX), te za *condictio triticaria* *ibid.*, str. 103. *sqq.* (Spec. CL).

40 Vidjeti Leyser, A., *Meditationes ad Pandectas 2*, Leipzig, 1774., str. 635. *sq.*

41 Cf. Kupisch, B., *Ungerechtfertigte Bereicherung*, Heidelberg, 1987., str. 28. *sqq.*

42 Berger lakonski kaže kako je taj termin *one of the vaguest terms of the Roman juristic language* (vidjeti Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series 43, 2 (1953.), str. 333. *sqq.*, str. 382.). Za više vidjeti citiranu literaturu u *op.cit.*

cilj ili motiv kojemu određeni pravni posao teži. Osim u rimskim izvorima, navedena značenja prisutna su i u aristotelovskoj terminologiji, gdje bi se *causa* kao pravni temelj obveze mogla nazvati *causa efficiens*, a *causa* kao cilj ili motiv *causa finalis*.⁴³ Terminološka diferencijacija ovog pojma u rimskim izvorima ostavila je traga i na recepciji rimskog prava, u kojoj je došlo do daljnjeg razvijanja njegova značenja.⁴⁴ Kod glosatora i postglosatora termin *causa* je tako mogao označavati formu ili motiv dogovora.⁴⁵ *Causa* se u djelu Baldusa de Ubaldisa (1327.–1400.), istaknutog komentatora, shvaćala kao svaka *causa extrinsica*, a zatim i kao *causa impulsiva*.⁴⁶ Ako bi *causa* izostala, primjerice tako da određeni *pactum* ne bi imao formu (*vestmentum*) ili ako bi postojala *causa falsa seu erronea*, pravni posao ne bi imao pravnog učinka.⁴⁷ Time je stvorena takozvana *causa contractus*, koju su preuzeli autori francuske, talijanske i španjolske doktrine *ius commune*.⁴⁸ Na tom temelju su Jean Domat (1625.–1696.) i Robert Joseph Pothier (1699.–1772.) izgradili doktrinu prema kojoj je *causa contractus* jedna od pretpostavki valjanosti ugovora.⁴⁹ To pravilo je našlo svoj konkretni izraz i u francuskom građanskom zakoniku (*Code civil des Français*, dalje u tekstu CCF)⁵⁰ iz 1804.⁵¹ Na taj način u francusko pozitivno pravo ušao je specifični koncept takozvane kauze obveze.⁵² Odgovarajući razvoj dogodio se i u talijanskom pravu, koje i u suvremenom uređenju poznaje koncept kauze obveze.⁵³ Uz navedeno, još je u francuskom *Ancien Droit* bilo prihvaćeno konsenzualno načelo glede tradicije, prema kojem je samim sporazumom stranaka dolazilo do prijelaza vlasništva. Isti razvoj dogodio se u praksi talijanskog javnog bilježništva 17. i 18. stoljeća.⁵⁴ U tom smislu kod tradicije nije se zahtijevalo da postoji *titulus* i *modus*, već je sam *titulus* dovodio do prijelaza vlasništva.

- 43 Za rimske izvore vidjeti primjerice D. 41, 2, 3, 21 (Paul. 54 ad ed.) (*causa* kao temelj stjecanja posjeda i vlasništva) i D. 39, 5, 2, 7 (Iul. 60 Dig.) (*causa* kao cilj određenog darovanja). Za Aristotela vidjeti METAPHYS. V, 1013a te opširnije o tomu u Falcon, A., *Aristotle on Causality*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (proljeće 2015), Zalta, E. N. (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/aristotle-causality>.
- 44 Za više o pojmu *causa* u srednjovjekovnoj civilistici vidjeti Cortese, E., *Causa del negozio giuridico (diritto intermedio)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 535. *sqq.* i Fercia, R., "Quia vendidit, dare promisit", *Cagliari*, 2009., str. 11. *sqq.*, a u kanonskom pravu Fedele, P., *Causa del negozio giuridico (diritto canonico)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 577. *sqq.*
- 45 Vidjeti Ranieri, F., *Europäisches Obligationenrecht*, Beč, 2009., str. 1048.
- 46 Drugim riječima, *causa* u smislu misaonog, razumskog motiva, koji je mogao biti i izvan pravnog posla. Cf. Ranieri, *op. cit.* u bilj. 45, str. 1049.
- 47 *Ibid.*
- 48 *Ibid.*
- 49 Vidjeti Kapor, V., *Conditiones sine causa i actio de in rem verso i moderno pravo*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 1 (1969.), str. 5. *sqq.*, str. 11.; Ranieri, *op. cit.* u bilj. 45, str. 1049.; te Fercia, *op. cit.* u bilj. 44, str. 99. *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.
- 50 Korišten je tekst zakonika s izmjenama i dopunama na dan 1. listopada 2018. (*Journal officiel de la République française*).
- 51 Navedena odredba se nalazi u art. 1108 CCF-a. Ostale pretpostavke za valjanost ugovora jesu suglasnost strane koja se obvezuje, sposobnost ugovaratelja i određeni objekt kao sadržaj obvezivanja.
- 52 Za analizu kauze obveze s usporedbama srodnih instituta u komparativnom pravu vidjeti Nikšić, S., *Kauza obveze i srodni instituti u poredbenom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 56, 4 (2006), str. 1057. *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.
- 53 Tako talijanski *Codice civile (Codice civile italiano* iz 1942., s izmjenama i dopunama na dan 11. siječnja 2018., *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*. Dalje u tekstu: CCI) u art. 1325. za valjanost ugovora zahtijeva suglasnost stranaka, kauzu, objekt i formu (*l'accordo delle parti, la causa, l'oggetto, la forma, quando risulta che è prescritta da legge sotto pena da nullità*). Za više o kauzi u talijanskom pravu vidjeti Betti, E., *Causa del negozio giuridico*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo Digesto Italiano* 3, Torino, 1959., str. 32. *sqq.*; Giorgianni, M., *Causa del negozio giuridico (diritto romano)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 547. *sqq.*; Cantillo, M., *Le fonti delle obbligazioni*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 3/1, Milano, 2009., str. 2. *sqq.*
- 54 Vidjeti Ranieri, *op. cit.* u bilj. 45, str. 1073. *sq.* Za više o stjecanju vlasništva u suvremenom talijanskom pravu vidjeti Scozzafava, O. T., *La proprietà*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 2/2, Milano, 2009., str. 61. *sqq.*, str. 85. *sqq.*

U ovim pravnim okolnostima nije bilo previše mjesta za rimski kondikcijski sustav. Naime, on u velikoj mjeri počiva na shvaćanju kauze kao temelja nekog imovinskog prijelaza, što posebno vrijedi u odnosu na *condictio sine causa* u Justinijanovoj kodifikaciji, kao i u kontekstu naknadnog razvoja tog instituta.⁵⁵ Koncept kauze obveze kao integralne pretpostavke valjanosti pravnog posla kakav postoji u francuskom pravu i povezanim poretcima u određenoj mjeri odstupa od navedenih rimskih shvaćanja. Uz to, navedeno konsenzualno načelo kod tradicije za sobom povlači posljedice vezane za sustavnu prednost vlasničke tužbe (vindikacije) u odnosu na kondikcijske zahtjeve. Naime, ako je u sustavu s konsenzualnim načelom *titulus* nevaljan, onda i ne dolazi do prijelaza vlasništva te je vlasniku i dalje dostupna vindikacija i načelno nema snažnije potrebe za alternativnim sredstvom poput kondikcije. Zbog svega navedenog od kondikcija je svoje mjesto u CCF-u mjesto našla jedino *condictio indebiti*, odnosno *le paiement de l'indu* u art. 1302 CCF-a.⁵⁶ Odgovarajuća situacija postoji i u talijanskom pravu, gdje isti institut postoji pod nazivom *ripetizione dell'indebito* u art. 2033–2040 CCI-ja.

Što se tiče *actio de in rem verso*, ta tužba izvorno nije bila pustila snažnije korijenje u francuskom *Ancien Droit*. Antonius Faber (1557.–1624.) uopće nije prihvatio *actio de in rem verso utilis*, a Jacobus Cuiacius (1522.–1590.) za odgovarajuće trostrane odnose predlagao je *actio negotiorum gestorum contraria utilis*.⁵⁷ Pothier također nije prihvatio *actio de in rem verso* te uz poznatu Pomponijevu sentencu D. 50, 17, 206 (Pomp. 9 ex var. lect.) vezuje *condictio ex lege*, odnosno *actio in factum*.⁵⁸ Stoga *actio de in rem verso* nije bila našla svoje mjesto u francuskom građanskom zakoniku.⁵⁹

Međutim, ta je tužba ipak našla svoj put do francuskog prava. Na njezin razvoj utjecao njemački pravnik Karl Salomo Zachariä von Ligenenthal (1769.–1843.) u svojem kapitalnom djelu *Handbuch des französischen Zivilrechts* (1808.–1827.).⁶⁰ Von Ligenenthal je konceptualno ujedinio različite odredbe iz CCF-a koje je smatrao primjenom tužbe *actio de in rem verso*, kako je bila koncipirana u *ius commune*, te ih podvrgnuo citiranom Pomponijevu načelu.⁶¹ Navedeni koncept je zatim bio prihvaćen i u teoriji i u sudskoj praksi.⁶² Vrhuncem navedenog razvoja može se smatrati poznati *arrêt Boudier* iz 1892.⁶³ U tom slučaju, zakupoprimac nekog poljoprivrednog zemljišta kupio je gnojivo koje je iskoristio na zakupljenom zemljištu. Međutim, nije platio kupoprodajnu cijenu prodavatelju gnojiva. Zakupoprimac je naknadno postao in-

55 Detaljno, s uputama na daljnju literaturu, Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 854. *sq.*, 856. *sq.* i 871. *sqq.*

56 U prijevodu: Povrat neduga.

57 Vidjeti Chiusi, T., *Die actio de in rem verso im römischen Recht*, München, 2001., str. 194.

58 *Ibid.*

59 U francuskom pravu neopravdanog obogaćenja smatralo se kako svi relevantni zahtjevi mogu biti pokriveni s *condictio indebiti* te primjenom instituta *negotiorum gestio* (tako Meier, S., *Unjustified Enrichment*, u: Basedow, J. et al. (ur.), *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law* 2, Oxford, 2012., str. 1742. *sqq.*, str. 1743.). Više o vezi *negotiorum gestio* s konceptom neopravdanog obogaćenja u francuskom pravu u Grauer, F., *Die ungerechtfertigte Bereicherung im französischen Privatrecht*, Heidelberg, 1930., str. 11. *sqq.*

60 Vidjeti Zachariä, K. S., *Handbuch des Französischen Civilrechts* 1-3, Heidelberg, 1808.–1827.

61 Cf. Kupisch, *op. cit.* u bilj. 41, str. 42.

62 Vidjeti Grauer, *op. cit.* u bilj. 59, str. 31. *sqq.*; Kupisch, *op. cit.* u bilj. 41, str. 43.; Chiusi, *op. cit.* u bilj. 57, str. 194. *sqq.*

63 Vidjeti Grauer, *op. cit.* u bilj. 59, str. 35. *sq.*; Gomes, J., *Unjust Enrichment: a Few Comparative Remarks*, *European Review of Private Law* 9, 2 i 3 (2001), str. 449. *sqq.*, str. 461.; Schlechtriem, P.; Coen, C.; Hornung, R., *Restitution and Unjust Enrichment in Europe*, *European Review of Private Law* 9, 2 i 3 (2001.), str. 377. *sqq.*, str. 411.; Gallo, P., *Unjust Enrichment: A Comparative Analysis*, *The American Journal of Comparative Law* 40, 2 (1992), str. 431. *sqq.*, str. 440., 456. Za praksu nakon *arrêt Boudier* vidjeti Grauer, *op. cit.* u bilj. 59, str. 36. *sqq.*

solventan, pa je prodavatelj gnojiva tražio isplatu od vlasnika zemljišta. Sudovi su odlučili da je vlasnik zemlje dužan platiti prodavatelju gnojiva i pritom su sugerirali da postoji opća tužba iz neopravdanog obogaćenja, koja obuhvaća i neizravno obogaćenje.⁶⁴ Time su oblikovane pretpostavke za suvremenu *actio de in rem verso* kao opću tužbu za neopravdano obogaćenje.⁶⁵ Naposlijetku, u najnovijim izmjenama u CCF je 2016. godine uveden institut *enrichissement injustifié* (art. 1303 CCF), temeljen na navedenom razvoju u teoriji i sudskoj praksi, dok se u talijanskom uređenju isto dogodilo još i prije.⁶⁶

4. RAZVOJ VEZAN ZA NJEMAČKO PRAVO I SRODNA UREĐENJA

Kako je već napomenuto, *usus modernus pandectarum* je uz kondikcijske zahtjeve u ovom području poznao široku upotrebu *actio de in rem verso utilis*.⁶⁷ To se očitovao i u kodificiranju te tužbe u prve građanske zakonike koji su proizašli iz tog sustava, dakle *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* iz 1794. i *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* iz 1811.⁶⁸ Međutim, u njemačkoj praksi prije donošenja građanskog zakonika došlo je do izuzetno negativnog poimanja *actio de in rem verso*. Problematičnim se smatrala mogućnost neizravnog obogaćenja koja je prisutna kod te tužbe. Riječ je o mogućnosti da osiromašena osoba može tužiti obogaćenu, čak i kad ona nije odgovorna za povećanje imovine, nego je ono nastalo uz pomoć neke treće osobe, što je moguće ugrožavalo pravnu sigurnost.⁶⁹ Stoga u pripremama za njemački građanski zakonik *actio de in rem verso* nije figurirala kao relevantna tužba vezana za neopravdano obogaćenje (*ungerechtfertigte Bereicherung*).⁷⁰

- 64 Vidjeti Gallo, *op. cit.* u bilj. 63, str. 456. Više o obogaćenju u neopravdanom obogaćenju u Miladin, P.; Markovinović, H., *Obogaćenje kao pretpostavka neopravdanog obogaćenja (stjecanja bez osnove)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 68, 1 (2018), str. 5. *sqq.*
- 65 U literaturi se kao pretpostavke navode: obogaćenje jedne strane, osiromašenje druge, njihova uzročna veza, izostanak pravnog temelja te supsidijarnost tužbe (vidjeti u starijoj literaturi Grauer, *op. cit.* u bilj. 59, str. 47. *sqq.*, te novije Chiusi, *op. cit.* u bilj. 57, str. 196. *sq.*).
- 66 Detaljnije o izmjenama u francuskom pravu u Descheemaeker, E., *El nuevo derecho francés del enriquecimiento injustificado*, u: Olmo García, P. del et al. (ur.), *Enriquecimiento injustificado en la encrucijada: Historia, derecho comparado y propuestas de modernización*, Navarra, 2017., str. 119. *sqq.* Za talijansko pravo vidjeti art. 2041 CCI. Cf. Giglio, F., *La actio de in rem verso nel sistema del codice civile*, *Rivista di diritto civile* 46, 2 (2000.), str. 249. *sqq.*; Schlesinger, P., *Arricchimento, Azione di (diritto civile)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo Digesto Italiano* 1/2, Torino, 1958., str. 1004. *sqq.*; Sirena, P., *Lazione generale di arricchimento senza causa*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 3/1, Milano, 2009., str. 554. *sqq.*
- 67 Vidjeti Feenstra, *op. cit.* u bilj. 24 (1972), str. 299. *sq.*; Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 93. Za analizu razvoja specifične *condictio ob turpem causam* u tom kontekstu vidjeti Hagen, O., *Die condictio ob turpem causam im gemeinen Rechte und Bürgerlichen Gesetzbuche*, Leipzig, 1913.
- 68 O tomu više u Kupisch, B., *Ungerechtfertigte Bereicherung. Usus modernus pandectarum in Deutschland unter Berücksichtigung des preußischen Allgemeinen Landrechts (ALR) und des österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs (ABGB)*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 237. *sqq.*, posebno str. 249. *sqq.* Za detalje o *actio de in rem verso* u *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* iz 1794. vidjeti Kupisch, B., *Die Versionsklage*, Heidelberg, 1965., str. 57. *sqq.* Za više o važnosti *usus modernus pandectarum* općenito za *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, odnosno OGZ, vidjeti Wesener, G., *Zur Bedeutung des Usus modernus pandectarum für das österreichische ABGB*, u: Harrer, F. et al. (ur.), *Gedächtnisschrift für Theo Mayer-Maly*, Beč, 2011., str. 571. *sqq.* Za više općenito o neopravdanom obogaćenju u njemačkom srednjovjekovnom pravu vidjeti Scharl, R., *Ungerechtfertigte Bereicherung nach deutschen Rechtsquellen des Mittelalters*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 60 (1992), str. 109. *sqq.*
- 69 Vidjeti Gomes, *op. cit.* u bilj. 63, str. 459.
- 70 Iz prethodnog izlaganja može se vidjeti kako je sudska praksa u Francuskoj odigrala ključnu ulogu u prihvaćanju te tužbe u pravni sustav, dok su u Njemačkoj upravo praktični problemi uvjetovali izostavljanje te tužbe iz koncepta neopravdanog obogaćenja. S druge strane, i francuska i njemačka teorija, kako se može vidjeti u tekstu, bile su složne u pogledu neprihvatljivosti *actio de in*

Uz to, određena shvaćanja vezana za opće privatnopravno uređenje proizašla iz pandektistike uzrokovala su sustavnu superiornost kondikcijskih zahtjeva kao temeljnih tužbi iz neopravdanog obogaćenja. Riječ je o sljedećem. Već je u prethodnom dijelu istaknuta relevantnost načina stjecanja vlasništva u kontekstu koji je predmet analize. Tako prema spomenutom konsenzualnom načelu samim sporazumom dolazi do prijelaza vlasništva te su na određeni način ujedinjeni *titulus* i *modus*, odnosno pravni temelj i način stjecanja vlasništva. Za razliku od toga, u njemačkom i srodnim pravnim sustavima postojalo je načelo odvojenosti pravnog temelja i načina stjecanja.⁷¹

Uz to, Friedrich Karl von Savigny (1779.–1861.) razvio je posebnu doktrinu prema kojoj je prijenos posjeda kao *modus* apstraktni stvarnopravni posao. Time je uspostavljen takozvani *Abstraktionsprinzip*, prema kojem valjanim načinom stjecanja (*modus*) može doći do prijelaza vlasništva čak i ako je temelj stjecanja (*titulus*) nevaljan.⁷² Posljedica navedenog pravila jest da će otuđivatelj izgubiti vlasništvo ako se izvrši valjani *modus*, čak i ako je *titulus*, primjerice kupoprodajni ugovor, nevaljan. Gubitkom vlasništva izgubit će se i pravo na reivindikaciju te se javlja ozbiljan problem nedostatka pravne zaštite. Kao način ostvarenja te pravne zaštite, u skladu sa svojom izvornom i tradicionalnom ulogom, javljaju se upravo rimske kondikcije.

Zbog svega navedenog u Savignyjevoj koncepciji postoji jedinstvena opća tužba, *condictio sine causa generalis*, koja obuhvaća bitne slučajeve primjene vezane za rimske kondikcije.⁷³ Taj koncept je prihvaćen i u pripremama za donošenje njemačkog građanskog zakonika (*Bürgerliches Gesetzbuch*, dalje u tekstu BGB)⁷⁴ iz 1900.⁷⁵ Ovdje valja primijetiti kako su prvi nacrti švicarskog i njemačkog uređenja predviđali niz različitih kondikcija preuzetih iz *ius commune*, na čijem kraju se nalazila *condictio sine causa* kao kategorija koja obuhvaća sve ostale neimenovane slučajeve.⁷⁶ Taj sustav je strukturalno i konceptualno sličan Justinijanovu, gdje je nakon enumeracije pojedinih kondikcija bila navedena *condictio sine causa* kao rezidualna kategorija za preostale neimenovane slučajeve.⁷⁷ Međutim, u pripremama za donošenje njemačkog građanskog zakonika nakon snažnih kritika ipak je bio prihvaćen sustav koji na početku sadrži jedan opći kondikcijski zahtjev te zatim niz primjera.⁷⁸ Navedeno uređenje i danas je na snazi, u par. 812.–822. BGB-a.

rem verso te isticanja kondikcije kao osnovne tužbe iz neopravdanog obogaćenja. Može se reći da to ide u prilog konceptualnoj i praktičnoj optimalnosti kondikcije kao tužbe iz neopravdanog obogaćenja.

71 Vidjeti Ranieri, *op. cit.* u bilj. 45, str. 1055. *sq.*

72 Vidjeti *ibid.*, te Fercia, *op. cit.* u bilj. 44, str. 70. *sqq.*, s uputama na daljnju literaturu.

73 Vidjeti Hallebeek, *op. cit.* u bilj. 12 (2002), str. 93. Za analizu kondikcija vidjeti Savigny, F. von, *System des heutigen römischen Rechts* 5, Berlin, 1841., str. 503. *sqq.*

74 Korišten je tekst zakonika s izmjenama i dopunama na dan 31. siječnja 2019. (*Bundesgesetzblatt*).

75 Za više vidjeti Mugdan, B., *Die gesammten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich* 2, Berlin, 1899., str. 464. *sqq.* i 1169. *sqq.*

76 Vidjeti Kapor, *op. cit.* u bilj. 49, str. 14. Takvo je uređenje postojalo i u Općem imovinskom zakoniku Kneževine Crne Gore Balda Bogišića, (cf. Miladin, P., *Običaji, kondikcije, ortaštvo i ugovorna kazna prema Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru (OIZ) i hrvatskom Zakonu o obveznim odnosima (ZOO)*, u: Kregar, J. et al. (ur.), Bogišić i kultura sjećanja, Zagreb, 2008.-2011., str. 66. *sqq.*, str. 83.).

77 Cf. Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 856. *sq.*, 871. *sqq.*

78 Predmet kritike je bila *condictio sine causa specialis* kao zasebna kategorija koja bi mogla konkurirati s bilo kojim drugim kondikcijskim zahtjevom. Za razliku od toga, kod naknadno prihvaćenog sustava s jednom općom tužbom iz neopravdanog obogaćenja, pojedini navedeni slučajevi koji slijede nakon opće tužbe samo su primjeri načina njezine primjene. Cf. Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 871. *sqq.*

Navedeni opći zahtjev može se smatrati jednim oblikom konkretizacije već navedenih Pomponijevih sentenci kojima se zabranjuje neopravdano obogaćenje na teret druge osobe. Pod neopravdanim obogaćenjem u ovom slučaju obuhvaćeni su ne samo zahtjevi koji su se tradicionalno utuživali kondikcijama, već i neki drugi. Tu se podrazumijevaju oni koji su se u rimskom pravu utuživali određenim pretorskim tužbama,⁷⁹ ili neki od onih koji su se u *ius commune* utuživali preko *actio de in rem verso*.⁸⁰ Time je stvoren opći koncept kondikcijske zaštite, tipičan za njemački i srodne pravne poretke, koji je konceptualno i terminološki postao istovjetan s konceptom neopravdanog obogaćenja.

5. ENGLESKI COMMON LAW I UGARSKO PRIVATNO PRAVO

Englesko pravo je konceptualno izdvojeno od kontinentalnih europskih pravnih sustava te je u njemu načelno manje prisutan utjecaj rimskog prava, što naravno vrijedi i u pogledu neopravdanog obogaćenja.⁸¹ Slično tomu, ugarsko privatno pravo u razvojnem rasponu od važenja u dijelovima Habsburške Monarhije do primjene u Kraljevini SHS odnosno Kraljevini Jugoslaviji u istom kontekstu također nije poznavalo snažniji utjecaj rimskog prava, kako će se vidjeti iz teksta koji slijedi. Ipak, oba navedena sustava u jednom su trenutku svojeg razvoja usvojili određene elemente rimskog pravnog uređenja.

Što se tiče engleskog *common law* sustava, *unjust* ili *unjustified enrichment*⁸² u razvijenom konceptu smatra se vezanim za šire područje prava nazvano *law of restitution*.⁸³ Povijesno su se u navedenom području koristila različita pravna sredstva čija je primjena ovisila o konkretnim okolnostima. Tako se još u engleskom srednjovjekovlju kao jedno od prvih sredstava u ovom kontekstu može smatrati kvazikontraktna tužba *assumpsit*, koju je jedna strana koristila protiv druge kad ona ne bi izvršila svoju obvezu. Iz nje su bile proizašle kvazikontraktnu tužbu

79 Vidjeti Coing, *op. cit.* u bilj. 31, str. 399.

80 Vidjeti Kupisch, *op. cit.* u bilj. 41, str. 41.

81 Za više o utjecaju rimskog prava u Engleskoj općenito vidjeti Winkler, J. F., *Roman Law in Anglo-Saxon England*, *The Journal of Legal History* 13, 2 (1992), str. 101. *sqq.*; Korporowicz, Ł. J., *Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey*, *The Journal of Legal History* 33, 2 (2012), str. 133. *sqq.* Za preglednu analizu rimskog prava i engleskog *common law* sustava vidjeti Buckland, W.; McNair, A., *Roman Law and Common Law*, Cambridge, 1974.

82 U engleskoj teoriji općenito se razlikuje pristup koji uzima u obzir *juristic reasons* i onaj koji se temelji na *unjust factors*. Kontinentalni sustavi prema tome uzimaju u obzir *juristic reasons* i odobravaju povrat stečenog ako ne postoji pravna osnova na strani stjecatelja. Engleski sustav, s druge strane, počiva na pristupu koji uvažava *unjust factors* koji postoje ili ne postoje na strani prenositelja te se u skladu s tim odobrava povrat. U praksi i literaturi razvila se posebna teorija koja objašnjava značenje riječi *unjust* u ovoj sintagmi (o tomu vidjeti Edelman, J., *The Meaning of "Unjust" in the English Law of Unjust Enrichment*, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006), str. 309. *sqq.*; Hedley, S., *"Unjust" at Common Law: So Many Concepts, So Little Clarity*, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006), str. 399. *sqq.*; Meier, S., *Unjust factors and legal grounds*, u: Johnston, D.; Zimmerman, R. (ur.), *Unjustified Enrichment*, Cambridge, 2004., str. 37. *sqq.*; Krebs, T., *In defence of unjust factors*, u: Johnston, D.; Zimmerman, R. (ur.), *Unjustified Enrichment*, Cambridge, 2004., str. 76. *sqq.*; Zimmerman, R., *Unjustified Enrichment: The Modern Civilian Approach*, *Oxford Journal of Legal Studies* 15, 3 (1995), str. 403. *sqq.*, str. 415. *sq.*). Za raspravu vezanu za termine *unjust* i *unjustified enrichment* vidjeti Giglio, F., *A Systematic Approach to "Unjust" and "Unjustified" Enrichment*, *Oxford Journal of Legal Studies* 23, 3 (2003), str. 455. *sqq.*

83 Vidjeti Kupisch, *op. cit.* u bilj. 41, str. 45. *sqq.*; Schrage, E.; Barry, N., *Unjust Enrichment and the Law of Restitution: A Comparison*, u: Schrage, E., (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 9. *sqq.*; Birks, P., *An Introduction to the Law of Restitution*, Oxford, 1985., str. 16. *sqq.*

money had and received, money paid ili *money laid out, quantum meruit* i *quantum valebat*.⁸⁴ Uz to je na temelju sudske prakse bilo razvijeno i sredstvo pod nazivom *waiver of tort*, prema kojem bi se tužitelj mogao odreći naknade štete i tražiti samo ono što je protupravno bilo oduzeto iz njegove imovine.⁸⁵

Međutim, na ovaj autentični *common law* sustav u naknadnom razvoju u određenoj mjeri počeli su utjecati izvorno rimski koncepti. Tako se još u 18. st. u sudskoj praksi počelo naglašavati načelo zabrane neopravdanog obogaćenja na teret drugih, pri čemu su se pojedini suci pozivali na pravičnost, prirodno pravo i slično, sintagme podudarne s citiranim Pomponijevim sentencama korištenima u kontekstu kondikcijske zaštite i stvaranja koncepta neopravdanog obogaćenja u srednjovjekovnoj civilistici. Pritom se navedeni način nastanka obveze izričito imenovao kao *quasi-contract*, čime je priznat kontinentalni civilistički utjecaj na *common law*. Isto se nastavilo i u praksi engleskih sudova u 20. st.⁸⁶ Usporedno s tim, u engleskoj teoriji tijekom 20. st. pojavili su se prijedlozi za usvajanje neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze.⁸⁷ Prema navedenim tezama, kao osnovni kriteriji za ostvarivanje tog zahtjeva navodili su se obogaćenje na jednoj strani i osiromašenje na drugoj te nepravедnost zadržanja.⁸⁸ U tom smislu i u teoriji je vidljiv utjecaj konceptata temeljenih na rimskim pravnim načelima te rimskom kondikcijskom sustavu, posebno u obliku kakav je postojao u pandektistici i u BGB-u.⁸⁹ Tako je englesko pravo u svojem naknadnom razvoju prava neopravdanog obogaćenja došlo pod (posredni) utjecaj rimskog prava unatoč izvornoj nepovezanosti s njim.

Sličan razvoj može se primijetiti vezano za ugarsko privatno pravo, to jest pravo Tripartita u njegovu važenju u Habsburškoj Monarhiji te nastavak njegove primjene u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Riječ je o pravu čiju je okosnicu, uz druge izvore, činio Tripartit

- 84 U ovom se smislu *assumpsit* koristi tek od poznatog slučaja *Slade's Case* iz 1602. Za više vidjeti Palmer, G., *History of Restitution in Anglo-American Law*, u: Caemmerer, E. von; Schlechtriem, P. (ur.), *International Encyclopedia of Comparative Law* 10, Tübingen, 2007., poglavlje 3, str. 3 *sqq.*, str. 9. *sqq.*; Schäfer, F., *Das Bereicherungsrecht in Europa*, Berlin, 2001., str. 500. *sqq.*; Ibbetson, D., *Unjust Enrichment in English Law*, u: Schrage, E., (ur.), *Unjust Enrichment and the Law of Contract*, London, 2001., str. 33. *sqq.*, str. 38. *sqq.*; Heemann, M., *Action for money had and received*, Berlin, 1996., str. 21. *sq.*, 133. *sqq.*; Baker, J., *The Use of Assumpsit for Restitutionary Money Claims 1600–1800*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 31. *sqq.*; Dawson, J., *Unjust Enrichment*, Boston, 1951., str. 10. *sqq.*; Martinek, M., *Der Weg des Common Law zur allgemeinen Bereicherungsklage. Ein später Sieg des Pomponius?*, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 47 (1983.), str. 284 *sqq.*, str. 288 *sq.*; Gallo, *op. cit.* u bilj. 63, str. 432. *sqq.*; Dickson, B., *The Law of Restitution in the Federal Republic of Germany: A Comparison with English Law*, *The International and Comparative Law Quarterly* 36, 4 (1987), str. 751. *sqq.*, str. 753. Za povijest engleskog neopravdanog obogaćenja prije 1600. vidjeti Ibbetson, D., *Unjust Enrichment in England before 1600*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 121. *sqq.*
- 85 Palmer, *op. cit.* u bilj. 84, poglavlje 3, str. 10.; Schäfer, *op. cit.* u bilj. 84, str. 602. *sq.*; Heemann, *op. cit.* u bilj. 84, str. 173. *sqq.*; Martinek, *op. cit.* u bilj. 84, str. 289. *sq.*; Gallo, *op. cit.* u bilj. 63, str. 435. *sq.*
- 86 Vidjeti mišljenje lorda Mansfielda u slučaju *Moses vs. Macferlan* iz 1760., zatim lorda Wrighta u slučaju *Fibrosa Spolka Akcyjna vs. Fairbairn Lawson Combe Barbour, Ltd.* iz 1943. i lorda Denninga u slučaju *Hussey vs. Palmer* iz 1972. (vidjeti Palmer, *op. cit.* u bilj. 84, poglavlje 3, str. 11., 15.; Schäfer, *op. cit.* u bilj. 84, str. 500. *sq.*, str. 505., bilj. 35; Heemann, *op. cit.* u bilj. 84, str. 23. *sqq.*; Birks, P.; McLeod, G., *The Implied Contract Theory of Quasi-Contract: Civilian Opinion Current in the Century before Blackstone*, *Oxford Journal of Legal Studies* 46, 6 (1986.), str. 46. *sqq.*, str. 47., 78.). Za cjelokupni i temeljiti prikaz povijesti prava neopravdanog obogaćenja u engleskom pravu vidjeti posebno Heemann, *op. cit.* u bilj. 84.
- 87 Tako se primjerice Peter Birks zalaže za jedinstven i opći koncept neopravdanog obogaćenja (vidjeti Meier, *op. cit.* u bilj. 59, str. 1744.; Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 894.). U istom smislu kao i Birks vidjeti primjerice Ibbetson, *op. cit.* u bilj. 84 (2001), str. 52. i Danneman, G., *Unjust Enrichment by Transfer: Some Comparative Remarks*, *Texas Law Review* 79, 7 (2001), str. 1837. *sqq.*, str. 1839. *sq.* No ima i suprotnih stavova, vidjeti tako Webb, C., *What is Unjust Enrichment?*, *Oxford Journal of Legal Studies* 29, 2 (2009), str. 215. *sqq.* i Hedley, S., *Unjust Enrichment*, *Cambridge Law Journal* 54, 3 (1995), str. 578. *sqq.*
- 88 Vidjeti Zimmerman, *op. cit.* u bilj. 2, str. 894.
- 89 Cf. Schäfer, *op. cit.* u bilj. 84, str. 683. *sq.* *Op. cit.* općenito sadrži komparativnu analizu njemačkog i engleskog prava neopravdanog obogaćenja. Uz to, vidjeti i Dickson, *op. cit.* u bilj. 84.

Stjepana Werböczyja iz 1514.⁹⁰ Osim što je navedeni pravni sustav bio na snazi u dijelovima Habsburške Monarhije koji su uključivali i određene hrvatske krajeve, njegova primjena je bila moguća i u državama nastalim nakon raspada te Monarhije.⁹¹ U svakom slučaju, privatno pravo Tripartita u izvornom obliku nije poznavalo rimski kondikcijski sustav u bilo kojem relevantnom smislu. Komentari tog prava u ovom kontekstu spominju jedino *indebiti solutio*, odnosno plaćanje neduga kao kvazikontrakt, ali u pravilu u kontekstu obrađivanja tematike realnih ugovora, odnosno zajma (*mutuum*) i problematike duga (*debitum*). Pritom kao tužbu navode *actio indebiti soluti*, a ne *condictio*.⁹² Međutim, u komentarima istog privatnopravnog sustava u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji ipak se koristi terminologija tipičnog kondikcijskog uređenja.⁹³ U tom smislu navodi se postojanje neopravdanog obogaćenja⁹⁴ kao posebnog izvora obveza, temeljenog na načelu prema kojem *Iure naturae aequum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem*, što je zapravo prije citirana Pomponijeva sentenca koja se dovodi u vezu s neopravdanim obogaćenjem i kondikcijskom zaštitom.⁹⁵ Osim toga, izrijeckom se nabrajaju slučajevi iz prakse koji se smatraju obuhvaćeni navedenim načelom te se definiraju kao pojedine kondikcije iz rimskog prava i to poimence *condictio indebiti*, *condictio causa data causa non secuta* ili u obliku kao *condictio ob causam datam*, *causam non secutam*, zatim *condictio ob turpem vel iniustam causam*, *condictio sine causa* i *condictio ob causam finitam*.⁹⁶

Time se vidi kako je i u ovom primjeru rimski kondikcijski sustav, u pandektističkoj obradi koja je u to vrijeme već bila kodificirana u njemački BGB, utjecao na poimanje prava neopravdanog obogaćenja u uređenju izvorno bez snažnijeg utjecaja rimskog prava u analiziranom području. Ovaj razvoj bi se možda mogao objasniti utjecajem pandektistike te austrijskog prava i drugih prava koja su vrijedila u posebnim pravnim područjima tadašnje države.⁹⁷ To vrijedi

90 Za latinski tekst Tripartita uz engleski prijevod vidjeti Bak, J. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae 5: Tripartitum opus iuris consuetudinarii in clyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta 2005. Više o Tripartitu i Stjepanu Werböczyju vidjeti Péter, L., *The Irrepressible Authority of the Tripartitum*, u: *op. cit.*, str. xiii. sq. i Rady, M., *Stephen Werböczy and his Tripartitum*, u: *op. cit.*, str. xxvii. sq. Detaljnije o izvorima privatnog prava Tripartita u Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929., 10. sqq.

91 Detaljnije, s uputama na daljnju literaturu u Radović, V., *Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji ("Predosnova građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju")*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 7, 1 (1975), str. 249. sqq., str. 255. sq.; Petrak, M., *Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine*, Hrvatska pravna revija 10 (2006), str. 1. sqq., str. 8. sq.

92 Vidjeti Huszty, S., *Jurisprudentia practica, lib. II*, Eger, 1745., str. 35.; Fleischhacker, J., *Institutiones juris hungarici 2*, Bratislava, 1795., str. 369., 374. sqq.; Kövy, S., *Elementa jurisprudentiae hungaricae*, Košice, 1807., str. 358.; Kelemen, I., *Institutiones juris privati hungarici 2/2*, Pešta, 1814., str. 1147. sq.; Jung, J. von, *Darstellung des ungarischen Rechts*, Beč, 1827., str. 37. sq. Od navedenih referenci jedino Fleischhacker tretira *indebiti solutio* izravno u poglavlju o kvazikontraktima.

93 Analizirani komentari odnose se na privatno pravo u Vojvodini, ali su analogno sasvim primjenjivi općenito na ugarsko privatno pravo koje se primjenjivalo u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, pa i na Medimurje i Baranju kao hrvatske krajeve, jer je riječ o istom pravnom području (vidjeti Radović, *op. cit.* u bilj. 91, str. 255. sq.).

94 Koriste se termini nepravredno obogaćenje (Piškulić, Z.; Džerdž, I., *Osnovi privatnoga prava u Vojvodini*, Beograd, 1924., str. 217.), neosnovano obogaćenje (Bogdanfi, G.; Nikolić, N., *Opšte privatno pravo koje važi u Vojvodini*, Pančevo, 1925., peta glava, str. 174.) i obogaćenje u nedostatku pravne osnove (Jesensky, A.; Protić, P., *Privatno pravo u Vojvodini*, Sombor, 1922., str. 328.).

95 D. 50, 17, 206 (Pomp. 9 ex var. lect.). Izričito pozivanje na latinsku sentencu postoji u Jesensky i Protić, *op. cit.* u bilj. 94, str. 328., dok se u Piškulić i Džerdž, *op. cit.* u bilj. 94, str. 217. i Bogdanfi i Nikolić, *op. cit.* u bilj. 94, str. 174. nalazi prijevod sentence kao opće pravno načelo. Slična sintagma može se ipak naći i u prijašnjem komentaru privatnog prava Tripartita, ali isključivo vezano za tužbu kojom se vraća *indebitum solutum* (Huszty, *op. cit.* u bilj. 92, str. 35.: *neminem liceat locupletari cum damno alterius*).

96 Vidjeti Bogdanfi i Nikolić, *op. cit.* u bilj. 94, str. 175. sq. i Jesensky i Protić, *op. cit.* u bilj. 94, str. 328.

97 Cf. Radović, *op. cit.* u bilj. 91, str. 256. Vidjeti i poredbenu analizu mađarskog i austrijskog privatnog prava u Heymann, E., *Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn*, Tübingen, 1917., str. 92. sqq. Za usporedbu važenja pojedinih odredbi austrijskog građanskog zakonika s odgovarajućim pravilima mađarskog privatnog prava u Vojvodini i Medimurju vidjeti Singer,

posebno uzevši u obzir činjenicu da je ugarsko privatno pravo imalo više različitih izvora te da je kao načelno nekodificirano pravo bilo podložno i prilagodljivo različitim utjecajima i izmjenama.⁹⁸ Međutim, smatramo da je prihvaćanju kondikcijskog sustava u pandektističkoj koncepciji, temeljenom na justinijanovskom uređenju, njegova teoretska razrađenost i dokazanost u praksi u najmanju ruku barem dijelom pomogla.

6. ZAKLJUČAK

Koncept neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze nedvojbeno nije postojao u rimskom pravu. Kako se može vidjeti iz obavljene analize, riječ je o rezultatu srednjovjekovne obrade rimskih izvora. U tom procesu određenu ulogu odigrala je teologija, odnosno kanonistička doktrina. Međutim, ključni su u svakom slučaju bili rimski izvori, i to u dvostrukom smislu. Najprije, iz njih se ekstrapoliralo temeljno načelo prema kojemu je za pravni poredak neprihvatljivo stjecanje ili bogaćenje jedne osobe na teret druge. Osim toga, iz rimskoga prava preuzete su pojedine tužbe koje su se koristile u uspostavi i formulaciji neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveze. Tu je na prvom mjestu riječ o kondikciji (*condictio*), odnosno različitim kondikcijskim zahtjevima Justinijanova prava (*condictiones*), koji su bili najvažnije sredstvo u analiziranom razvoju. Osim toga, s obzirom na izvornu primjenu iznenađujuće istaknuti položaj dobila je i *actio de in rem verso*, odnosno takozvani verzijski zahtjev. Uz to, za sankciju neopravdanog obogaćenja povijesno je čak korištena i jedna varijanta *actio negotiorum gestorum*. U svjetlu rečenog, za razvoj neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveza svakako najvažnija uloga pripada civilističkoj obradi rimskog prava, u srednjovjekovlju te u naknadnoj recepciji rimskog prava, gdje je posebno relevantan bio *usus modernus pandectarum*.

Srednjovjekovna obrada i različiti smjerovi recepcije stvorili su dvije različite temeljne razvojne tendencije na europskom kontinentu. Jedna je snažnije vezana za francusko pravo i CCF, a druga za njemačko pravo i BGB. U grubim crtama, može se reći kako njemačko i srodna uređenja snažnije slijede kondikcijski sustav te u zakonodavstvu poznaju različite kondikcije uz opću tužbu iz neopravdanog obogaćenja koje je koncipirano kao samostalni izvor obveze. Nasuprot tomu, zbog određenih unutrašnjih strukturalnih razlika, francusko i srodna uređenja ne poznaju široko razgranat kondikcijski sustav, a opća tužba iz neopravdanog obogaćenja kao samostalnog izvora obveza temelji se na verzijskom zahtjevu, što je izvorno *actio de in rem verso* rimskoga prava. Englesko pravo i *common law* u ovom pogledu izvorno nisu bili snažnije utemeljeni na rimskom pravu, što bi se moglo reći i za ugarsko privatno pravo, odnosno pravo Tripartita. Međutim, u naknadnom razvoju, posebno u sudskoj praksi i u teoriji, i u engleskom *common law* sustavu i u primjeni ugarskog privatnog prava u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji vidljiva je jasna konvergencija s kontinentalnim sustavima u skladu s rimskom pravnom tradicijom. Pritom se snažnija veza ostvaruje s kondikcijskim sustavima vezanim za BGB. Sve navedeno upućuje na zaključak kako je rimsko pravo u svakom slučaju temelj razvoja

J.; Svoboda, M., *Privatno pravo u Vojvodini i Međimurju*, Zagreb, 1926., posebno što se tiče kondikcija primjerice na str. 182. sq. (glede *condictio indebiti* iz par. 1431. i *condictio ob causam finitam* iz par. 1435.).

98 Cf. Singer i Svoboda, *op. cit.* u bilj. 97, str. V. sqq.

neopravdanog obogaćenja kao općeg i samostalnog izvora obveza, a pritom je autentičniji i u razvoju prisutniji utjecaj rimskog kondikcijskog sustava, odnosno različitih *condictiones* Justinianova prava.

IZVORI

BGB = *Bürgerliches Gesetzbuch* iz 1900., s izmjenama i dopunama na dan 31. siječnja 2019., *Bundesgesetzblatt*.

C. = *Codex Iustinianus*. Preuzeto iz: Krüger, P. (ur.), *Corpus iuris civilis, volumen secundum: Codex Iustinianus*, Berlin, 1892.

CCF = *Code civil des Français* iz 1804., s izmjenama i dopunama važećim na dan 1. listopada 2018., *Journal officiel de la République française*.

CCI = *Codice civile italiano* iz 1942., s izmjenama i dopunama važećim na dan 11. siječnja 2018., *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*.

D. = *Digesta seu Pandectae Iustiniani*. Preuzeto iz: Mommsen, T.; Krueger, P.; Watson, A. (ur.), *The Digest of Justinian, vol. I-IV*, Philadelphia, 1998.

Decretum Gratiani = *Decretum Gratiani seu Concordantia discordantium canonum*. Preuzeto iz: Richter, E. L.; Friedberg, E. (ur.), *Corpus iuris canonici, pars prior: Decretum magistri Gratiani*, Leipzig, 1879.

EPIST = *Sanctus Augustinus Hipponensis, Epistolae*. Preuzeto iz: Migne, J. P., *Sancti Aurelii Augustini hippoensis episcopi opera omnia, tomus secundus (Patrologiae cursus completus, series prima, tomus XXXIII)*, Paris, 1865.

EXOD = *Exodus, Biblia Sacra Vulgata Sixto-Clementina*. Preuzeto iz: Ess, L. van (ur.), *Biblia Sacra, Vulgatae Editionis, Sixti V et Clementis VIII, 1590, 1592, 1593, 1598*, Tübingen, 1822.–1824.

Liber Sextus = *Liber Sextus, Bonifatius VIII*. Preuzeto iz: *Decretales D. Gregorii Papae, suae integritati una cum glossis restituae*, Romae, 1582. Dostupno na: <http://digital.library.ucla.edu/canonlaw/>.

METAPHYS = Aristotel, *Metaphysica, τὰ μετὰ τὰ φυσικά* (τὰ μετὰ τὰ φυσικά, odnosno Metafizika). Prijevod preuzet iz: Tredennick, H., *Aristotle, Metaphysics, books I-IX*, Cambridge, 1989.

SUMMA = *Sanctus Thomas Aquinas, Summa Theologiae*. Preuzeto iz: Alarcón, E. (ur.), *Corpus Thomisticum*, Pamplona, 2000.

LITERATURA

1. Bak, J. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae 5: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005.
2. Baker, J., *The Use of Assumpsit for Restitutionary Money Claims 1600–1800*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 31. sqq.
3. Bar, C. von; Swann, S. (ur.), *Unjustified Enrichment (PEL Unj.Enr.)*, München, 2010.
4. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series 43, 2 (1953), str. 333. sqq.
5. Betti, E., *Causa del negozio giuridico*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo Digesto Italiano 3*, Torino, 1959., str. 32. sqq.

6. Birks, P., *An Introduction to the Law of Restitution*, Oxford, 1985.
7. Birks, P.; McLeod, G., *The Implied Contract Theory of Quasi-Contract: Civilian Opinion Current in the Century before Blackstone*, *Oxford Journal of Legal Studies* 46, 6 (1986), str. 46. *sqq.*
8. Bogdanfi, G.; Nikolić, N., *Opšte privatno pravo koje važi u Vojvodini*, Pančevo, 1925.
9. Boyle, L. E., *Liber Sextus*, u: Halfmann, J. (ur.), *New Catholic Encyclopedia* 8, Detroit, 2003., str. 536.
10. Buckland, W.; McNair, A., *Roman Law and Common Law*, Cambridge, 1974.
11. Cantillo, M., *Le fonti delle obbligazioni*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 3/1, Milano, 2009., str. 2. *sqq.*
12. Chiusi, T., *Die actio de in rem verso im römischen Recht*, München, 2001.
13. Coing, H., *Zum Einfluß der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des römischen Rechts*, ZRG-RA 69 (1952), str. 24. *sqq.*
14. Coing, H., *Zur Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung bei Accursius*, ZRG-RA 80 (1963), str. 396. *sqq.*
15. Cortese, E., *Causa del negozio giuridico (diritto intermedio)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 535. *sqq.*
16. Danneman, G., *Unjust Enrichment by Transfer: Some Comparative Remarks*, *Texas Law Review* 79, 7 (2001), str. 1837. *sqq.*
17. Dawson, J., *Unjust Enrichment*, Boston, 1951.
18. Descheemaeker, E., *El nuevo derecho francés del enriquecimiento injustificado*, u: Olmo García, P. del et al. (ur.), *Enriquecimiento injustificado en la encrucijada: Historia, derecho comparado y propuestas de modernización*, Navarra, 2017., str. 119. *sqq.*
19. Dickson, B., *The Law of Restitution in the Federal Republic of Germany: A Comparison with English Law*, *The International and Comparative Law Quarterly* 36, 4 (1987), str. 751. *sqq.*
20. Edelman, J., *The Meaning of "Unjust" in the English Law of Unjust Enrichment*, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006), str. 309. *sqq.*
21. Falcon, A., *Aristotle on Causality*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (proljeće 2015), Zalta, E. N. (ur.). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/aristotle-causality>.
22. Fedele, P., *Causa del negozio giuridico (diritto canonico)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 577. *sqq.*
23. Feenstra, R., *Die ungerechtfertigte Bereicherung in dogmengeschichtlicher Sicht*, *Ankara Üniversitesi Hukuk Facültesi Dergisi* 29 (1972), str. 289. *sqq.*
24. Feenstra, R., *Grotius' Doctrine of Unjust Enrichment as a Source of Obligation: Its Origin and Its Influence in Roman-Dutch Law*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 197. *sqq.*
25. Fercia, R., *"Quia vendidit, dare promisit"*, Cagliari, 2009.
26. Fleischhacker, J., *Institutiones juris hungarici* 2, Bratislava, 1795.
27. Gallo, P., *Unjust Enrichment: A Comparative Analysis*, *The American Journal of Comparative Law* 40, 2 (1992), str. 431. *sqq.*
28. Giglio, F., *La actio de in rem verso nel sistema del codice civile*, *Rivista di diritto civile* 46, 2 (2000), str. 249. *sqq.*
29. Giglio, F., *A Systematic Approach to "Unjust" and "Unjustified" Enrichment*, *Oxford Journal of Legal Studies* 23, 3 (2003), str. 455. *sqq.*

30. Giorgianni, M., *Causa del negozio giuridico (diritto romano)*, u: Moratti, C.; Pugliatti, S. (ur.), *Enciclopedia del diritto* 6, Milano, 1969., str. 547. *sqq.*
31. Gomes, J., *Unjust Enrichment: a Few Comparative Remarks*, *European Review of Private Law* 9, 2 i 3 (2001), str. 449. *sqq.*
32. Grauer, F., *Die ungerechtfertigte Bereicherung im französischen Privatrecht*, Heidelberg, 1930.
33. Hagen, O., *Die condictio ob turpem causam im gemeinen Rechte und Bürgerlichen Gesetzbuche*, Leipzig, 1913.
34. Hallebeek, J., *Developments in Mediaeval Law*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin 1999., str. 59. *sqq.*
35. Hallebeek, J., *Some remarks concerning the so-called Condictio Iuventiana* (D. 12, 1, 32), *Revue internationale des droits de l'antiquite*, 3e série, tome 32 (1985), str. 24. *sqq.*
36. Hallebeek, J., *The condiction as enrichment action in twelfth and thirteenth century legal scholarship*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 63 (1995), str. 263. *sqq.*
37. Hallebeek, J., *Unjust enrichment as a source of obligation. The genesis of a legal concept in the European ius commune*, *Restitution Law Review* 10 (2002), str. 92. *sqq.*
38. Hartkamp, A. S., *Unjust Enrichment alongside Contracts and Torts*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 25. *sqq.*
39. Hedley, S., *Unjust Enrichment*, *Cambridge Law Journal* 54, 3 (1995), str. 578. *sqq.*
40. Hedley, S., "Unjust" at Common Law: So Many Concepts, So Little Clarity, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006), str. 399. *sqq.*
41. Heemann, M., *Action for money had and received*, Berlin, 1996.
42. Held, H.-R., *Kondikijski i verzijski zahtjevi de iure condito*, *Pravo u gospodarstvu* 54, 6 (2015), str. 1343. *sqq.*
43. Held, H.-R., *Neki problemi suvremenog uređenja stjecanja bez osnove*, *Hrvatska pravna revija* 13 (2015), str. 13. *sqq.*
44. Held, H.-R., *Podrijetlo postupka legis actio per conditionem*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 67, 2 (2017), str. 197. *sqq.*
45. Heymann, E., *Das ungarische Privatrecht und der Rechtsausgleich mit Ungarn*, Tübingen, 1917.
46. Huszty, S., *Juriprudentia practica, lib. II*, Eger, 1745.
47. Ibbetson, D., *Unjust Enrichment in England before 1600*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 121. *sqq.*
48. Ibbetson, D., *Unjust Enrichment in English Law*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment and the Law of Contract*, London, 2001., str. 33. *sqq.*
49. Jesensky, A.; Protić, P., *Privatno pravo u Vojvodini*, Sombor, 1922.
50. Jung, J. von, *Darstellung des ungarischen Rechts*, Beč, 1827.
51. Kantorowicz, H.; Buckland, W., *Studies in the Glossators of Roman Law*, Aalen, 1969.
52. Kapor, V., *Conditiones sine causa i actio de in rem verso i moderno pravo*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 1 (1969), str. 5. *sqq.*
53. Kelemen, I., *Institutiones juris privati hungarici 2/2*, Pešta, 1814.
54. Korporowicz, Ł. J., *Roman Law in Roman Britain: An Introductory Survey*, *The Journal of Legal History* 33, 2 (2012), str. 133. *sqq.*
55. Kövy, S., *Elementa jurisprudentiae hungaricae*, Košice, 1807.

56. Krebs, T., *In defence of unjust factors*, u: Johnston, D.; Zimmerman, R. (ur.), *Unjustified Enrichment*, Cambridge, 2004., str. 76. *sqq.*
57. Kupisch, B., *Die Versionsklage*, Heidelberg, 1965.
58. Kupisch, B., *Ungerechtfertigte Bereicherung*, Heidelberg, 1987.
59. Kupisch, B., *Ungerechtfertigte Bereicherung. Usus modernus pandectarum in Deutschland unter Berücksichtigung des preußischen Allgemeinen Landrechts (ALR) und des österreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs (ABGB)*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 237. *sqq.*
60. Lanović, M., *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb, 1929.
61. Leyser, A., *Meditationes ad Pandectas 2*, Leipzig, 1774.
62. Leyser, A., *Meditationes ad Pandectas 3–4*, Leipzig, 1776.
63. Łętowska, E., *Unjust Enrichment in Eastern European Countries*, u: Caemmerer, E. von; Schlechtriem, P. (ur.), *International Encyclopedia of Comparative Law 10*, Tübingen, 2007., poglavlje 4, str. 3. *sqq.*
64. Martinek, M., *Der Weg des Common Law zur allgemeinen Bereicherungsklage. Ein später Sieg des Pomponius?*, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 47 (1983), str. 284. *sqq.*
65. Meier, S., *Unjust factors and legal grounds*, u: Johnston, D.; Zimmerman, R. (ur.), *Unjustified Enrichment*, Cambridge, 2004., str. 37. *sqq.*
66. Meier, S., *Unjustified Enrichment*, u: Basedow, J. et al. (ur.), *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law 2*, Oxford, 2012., str. 1742. *sqq.*
67. Miladin, P., *Običaji, kondicije, ortaštvo i ugovorna kazna prema Bogišićevu Općem imovinskom zakoniku za Crnu Goru (OIZ) i hrvatskom Zakonu o obveznim odnosima (ZOO)*, u: Kregar, J. et al. (ur.), *Bogišić i kultura sjećanja*, Zagreb, 2008.–2011., str. 66. *sqq.*
68. Miladin, P.; Markovinović, H., *Obogaćenje kao pretpostavka neopravdanog obogaćenja (stjecanja bez osnove)*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 68, 1 (2018), str. 5. *sqq.*
69. Mugdan, B., *Die gesammten Materialien zum Bürgerlichen Gesetzbuch für das Deutsche Reich 2*, Berlin, 1899.
70. Nikšić, S., *Kauza obveze i srodni instituti u poredbenom pravu*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 56, 4 (2006), str. 1057. *sqq.*
71. Obiwulu, A., *Tractatus de legibus in 13th Century Scholasticism*, Münster, 2003.
72. Palmer, G., *History of Restitution in Anglo-American Law*, u: Caemmerer, E. von; Schlechtriem, P. (ur.), *International Encyclopedia of Comparative Law 10*, Tübingen, 2007., poglavlje 3, str. 3. *sqq.*
73. Péter, L., *The Irrepressible Authority of the Tripartitum*, u: Bak, J. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae 5: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005., str. xiii. *sqq.*
74. Petrak, M., *Rimsko pravo kao pozitivno pravo u Republici Hrvatskoj. Prilog tumačenju Zakona o načinu primjene pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. godine*, *Hrvatska pravna revija* 10 (2006), str. 1. *sqq.*
75. Petrak, M., *Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere. Konstantinovo shvaćanje pravednosti u suprotnosti s klasičnim rimskim pravom*, *Latina et graeca*, nova serija 24 (2014), str. 39. *sqq.*
76. Piškulić, Z.; Džerdž, I., *Osnovi privatnoga prava u Vojvodini*, Beograd, 1924.
77. Radović, V., *Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji ("Predosnova građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju")*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 7, 1 (1975), str. 249. *sqq.*
78. Rady, M., *Stephen Werböczy and his Tripartitum*, u: Bak, J. et al. (ur.), *Decreta regni mediaevalis Hungariae 5: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*, Budimpešta, 2005., str. xxvii. *sqq.*

79. Rambaud-Buhot, J., *Gratian, Decretum of (Concordia discordantium canonum)*, u: Halfmann, J. (ur.), *New Catholic Encyclopedia* 6, Detroit, 2003., str. 420.–422.
80. Ranieri, F., *Europäisches Obligationenrecht*, Beč, 2009.
81. Savigny, F. von, *System des heutigen römischen Rechts* 5, Berlin, 1841.
82. Schäfer, F., *Das Bereicherungsrecht in Europa*, Berlin, 2001.
83. Scharfl, R., *Ungerechtfertigte Bereicherung nach deutschen Rechtsquellen des Mittelalters*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 60 (1992), str. 109. *sqq.*
84. Schlechtriem, P.; Coen, C.; Hornung, R., *Restitution and Unjust Enrichment in Europe*, *European Review of Private Law* 9, 2 i 3 (2001), str. 377. *sqq.*
85. Schlesinger, P., *Arricchimento, Azione di (diritto civile)*, u: Azara, A.; Eula, E. (ur.), *Novissimo Digesto Italiano* 1/2, Torino, 1958., str. 1004. *sqq.*
86. Schrage, E., *The Law of Restitution: The History of Dutch Legislation*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 323. *sqq.*
87. Schrage, E., *Unjustified enrichment. Recent Dutch developments from a comparative and historical perspective*, *Netherlands International Law Review* 46, 1 (1999), str. 57. *sqq.*
88. Schrage, E.; Barry, N., *Unjust Enrichment and the Law of Restitution: A Comparison*, u: Schrage, E. (ur.), *Unjust Enrichment*, Berlin, 1999., str. 9. *sqq.*
89. Schulz, F., *Prinzipien des römischen Rechts*, Berlin, 2003.
90. Scozzafava, O. T., *La proprietà*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 2/2, Milano, 2009., str. 61. *sqq.*
91. Singer, J.; Svoboda, M., *Privatno pravo u Vojvodini i Međimurju*, Zagreb, 1926.
92. Sirena, P., *L'azione generale di arricchimento senza causa*, u: Lipari, N. et al. (ur.), *Diritto civile* 3/1, Milano, 2009., str. 554. *sqq.*
93. Snijders, W., *From Pomponius to Article 6:212 Dutch Civil Code-The Vicissitudes of a Tradition*, *European Review of Private Law* 14, 3 (2006), str. 391. *sqq.*
94. Svoboda, E., *Natur und Inhalt des Bereicherungsanspruches im österreichischen Recht*, Beč, 1916.
95. Webb, C., *What is Unjust Enrichment?*, *Oxford Journal of Legal Studies* 29, 2 (2009), str. 215. *sqq.*
96. Wesener, G., *Zur Bedeutung des Usus modernus pandectarum für das österreichische ABGB*, u: Harrer, F. et al. (ur.), *Gedächtnisschrift für Theo Mayer-Maly*, Beč, 2011., str. 571. *sqq.*
97. Winkler, J. F., *Roman Law in Anglo-Saxon England*, *The Journal of Legal History* 13, 2 (1992), str. 101. *sqq.*
98. Wollschläger, C., *Das stoische Bereicherungsverbot in der römischen Rechtswissenschaft*, u: Behrends, O. et al. (ur.), *Römisches Recht in der europäischen Tradition*, Ebelsbach, 1985., str. 41. *sqq.*
99. Zachariä, K. S., *Handbuch des Französischen Civilrechts* 1–3, Heidelberg, 1808.–1827.
100. Zimmerman, R., *The Law of Obligations*, Cape Town, 1992.
101. Zimmerman, R., *Unjustified Enrichment: The Modern Civilian Approach*, *Oxford Journal of Legal Studies* 15, 3 (1995), str. 403. *sqq.*

Henrik-Riko Held*

DEVELOPMENT OF THE UNJUSTIFIED ENRICHMENT IN THE RECEPTION OF ROMAN LAW**

Summary

The author in this article analyses the development of the unjustified (unjust) enrichment as a general and an independent source of obligations on the basis of Roman law. Although such a concept admittedly did not exist in Roman law, certain actions therefrom were largely used in the formative period of the civil and canon law scholarship in the Middle Ages, as well as in the subsequent reception of Roman law at the courts in continental Europe. On that basis contemporary theoretical analyses and case law often use Roman legal terminology in the context of unjustified enrichment (*condictio and diferent condictiones, actio de in rem verso*, etc.). The aim of this analysis is to propose a contribution to a more complete and a more accurate appreciation of the connection between actions from Roman law and the formation of the concept of unjustified enrichment, and with that also their connection and relevance in a contemporary context. Accordingly, the general development in the Middle Ages is the first part of the analysis, followed by two basic different tendencies in the development. One of them is associated with the French law, where Roman *actio de in rem verso* had an important role in the development of the unjustified enrichment law. The other is related to the German law, which is in this respect based on Roman *condictiones*. Besides, the English common law and the historical Hungarian private law, or the private law of the *Tripartitum* in its application in the Kingdom of SHS, or the Kingdom of Yugoslavia, are also analysed as examples of the systems originally unrelated to Roman law in this regard, but experiencing strong influence later on, principally by means of systems more strongly shaped on the basis of Roman *condictiones*. Conclusive remarks discuss the general presence of Roman law in the development of unjustified enrichment law and in its contemporary variants, as well as the optimality of the systems more authentically based on Roman legal sources.

Keywords: *unjustified enrichment, unjust enrichment, condictio, actio de in rem verso, Roman law, reception of Roman law*

This work is licensed under a Creative Commons

Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

* Henrik-Riko Held, PhD, Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Republike Hrvatske Square 14, Zagreb, Republic of Croatia. Email address: hhheld@pravo.hr. ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6217-2655.

** This paper is a result of a scientific project of the University of Zagreb, Faculty of Law, titled *The New Croatian Legal System*.

